

İmam Humeyni Açısından Sülûkun Makam ve Menzilleri

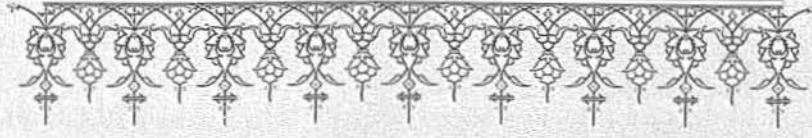
Dr. Resul Abdullahi

Özet

İmam Humeyni'nin en az bilinen özelliklerinden biri ve onun asli yönü irfan alanındaki uzmanlığıdır. İmam nazari irfanda ilk kitabı olan “Şerh-i Duayi Seher”i yirmi yedi yaşında yazdı. Sonraki yıllarda yine bu alanda birçok kitabı kaleme aldı, onlardan bazıları şunlardır: Talikat alal Fusus’ul Hikem, Misbah’ul Uns ve Favidur Rezeviye, bu üç kitabın dışında şaheseri olan Misbahul Hidaye kitabıdır. Ameli irfan alanında yazmış olduğu eserlerin başlıcaları ise; Akıl ve Cehalet Ordusu Hadisinin Şerhi, Kırk Hadis Şerhi, Namazın Adabı, Sırrı Salat kitaplarıdır. İnşallah bu kitaplardan faydalanan makalemizi itmama ulaştırmaya çalışacağız.

Marifet ehli, kendi sülûkları süresince edindikleri pratik tecrübeler ve fikrî prensiplere bağlı olarak “irfanî sülûkun makamları” ve menzillerini değişik yöntemlerle kategorize etmişlerdir. İmam Humeyni de kendi sırası geldiğinde, sâliklerin makamlarını, bazı bakımlardan diğer ariflerin düzenleyip ortaya koyduğu tasnife göre daha farklı ve yeni sayılabilecek biçimde düzenlemiştir. Bu çalışmanın asli meselesi, İmam Humeyni'nin irfanî sülûkun menzillerini nasıl aşamalandırdığı ve şematize ettiğini anlamaktır.

Bahsi geçen meseleye cevaben bu makalede İmam Humeyni'nin görüşlerine dayanılarak, irfan yoluna düşmüş sâliklerin sülûkun başından nihayetine kadar katetmeleri gereken makamlar ele alınmış ve bu aşamaların nitelik ve özellikleri tetkik edilip açıklanmıştır. İmam Humeyni açısından irfanî sülûk -ki nefis yurdundan Allah’a ve Rasulüne bir tür bâtnî hicret, hareket ve yolculuktur- genel olarak “dört makam” veya menzil halinde tanzim edilebilir. Bunlar sırasıyla şöyledir: İlim makamı, iman makamı, itminan makamı ve şuhûd makamı. Şuhûd menzili de üç mertebede tahakkuk eder: Hakk’ın zât, sıfatlar ve fiil tecellilerinin müşahedesini.

İrfani makam ve menzillerin sayısı hakkında âriflerin eserlerinde büyük görüş ayrılıkları gözlemlenmektedir. Şakik Belhi gibi kimileri sülûkun menzillerini dört aşamada özetlemiştir. Tirmizi gibi kimileri de bu menzilleri ikiyüzkırksekiz bin menzile kadar çıkarmıştır.

Giriş

İrfan ehli arasında sürekli gündemde olan önemli meselelerden biri, sâliklerin Hakk'a doğru seyir ve hareketlerinin niteliği ve aşamalandırılmasıdır. Esasen irfanî sülûkun kimliği -ahlak ilminin aksine- dikey harekete, tekamül seyrine ve bu tarikin yolcularının menzil menzil yol katetmesine tabidir. Her ârif, kendine özgü dünyagörüşüne, yaşadığı tecrübe ve bâtunî idrakine bağlı olarak insanın Hakk'a doğru seyrinde bir dizi merhale ve manevi makamın bulunduğunu kabul etmiştir. Öyle ki sâlikin başarı sağlaması ve işin üstesinden gelmesinin şartı, o merhale ve menzillerin muvaffakiyet içinde katedilmesiyle mümkündür.

İrfani makam ve menzillerin sayısı hakkında âriflerin eserlerinde büyük görüş ayrılıkları gözlemlenmektedir. Şakik Belhi gibi kimileri sülûkun menzillerini dört aşamada özetlemiştir (Dehbâşi ve Mirbâkırîferd, 1384, c. 1: 207). Tirmizi gibi kimileri de bu menzilleri ikiyüzkırksekiz bin menzile kadar çıkarmıştır (Dehbâşi ve Mirbâkırîferd, 1384, c.1: 211). *Menazilu's-Sâirin*'de Hacı Abdullah Ensari gibi bazıları ise sülûkun makamlarını yüz menzil olarak şematize etmiştir.

Seyrî sülûk ve onun muhtelif aşamaları hakkında bazı görüşler ortaya atanların düşünceleri, kişisel muamele ve algıların güçlü etkisi altındadır. Yani her ârif, sülûk tarzına ve edindiği irfanî tecrübesine uygun olarak sülûk aşamalarını izah etmiştir. Dolayısıyla sâliklerin muameleleri değişik ve birbirinden farklı olduğundan onların sülûk merhaleleriyle ilgili anlayışları da farklı açıklamıştır (Dehbâşi ve Mirbâkırîferd, 1384, c.3: 219 ve 220).

Şimdi, yukarıdaki çerçeve dikkate alındığında makalenin “asıl mesele”si, İmam Humeyni'ye göre bir sâlikin maksada -fenafillah (İmam Humeyni, 1382: 160)- vasil olmak için başlangıçta hangi aşamaya adım atması ve devamında hangi makamları katetmesi gerektiğini ortaya koymak olacaktır.

Buna binaen bu makalede sülûk menzillerinin sayısı ile her birinin nitelik ve özelliği İmam Humeyni açısından tahkik edilip incelenecektir.

1. İrfanî Sülûkun Manası

Marifet ehli, “sülûk”u, her biri bu azametli manevi hareketin boyutlarından birini ifade eden çeşitli şekillerde tanımlamış ve yorumlamışlardır.

Azizuddin Nesefî, *Zübdetu'l-Hakaik* kitabında irfan ehli açısından sülûku şöyle nakletmektedir: “Ehl-i tasavvuf nezdinde sülûk, kendine mahsus bir yürüyüşten ibarettir. Bu da seyr-i ilallah ve seyr-i fillah demektir.” (Nesefî, 1381: 103). Başka bir yerde kelimeyi tanımlarken şöyle demektedir: “Sülûk, kötü kavillerden iyi kavillere, kötü fillerden iyi fillere, kötü ahlaktan iyi ahlaka, kendi varlığından ilahi varlığa doğru yürüyüştür.” (Nesefî, 1381: 103; yine bkz: Hüseyinî Tehrani, 1431: 25). İmam Humeyni de, diğer irfan ehlinin-kine aşağı yukarı benzer bir yorumla ve;

”وَمَنْ يَهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَاعًا كَثِيرًا وَسَعَةً وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكُهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ“

(Nisa 100) ayet-i şerifesinden ilhamla irfani sülûku, nefis ve enaniyet menziline Hak Teala'ya “hicret” anlamında kabul etmektedir.

İmam Humeyni'nin sülûku “hicret” manasında aldığı yaklaşımı destekleyen de *Şerh-i Hadis-i Cünûd-i Akl ve Cehl* kitabındaki sözüdür:

O halde nefis evinden huruç edip de enaniyetten çıkmadıkça İlallah seferi ve O'na doğru hicret tahakkuk etmez. Marifet ehli nezdinde bütün riyazetleri bâtlı riyazettir. Nefis yurdundan çıkış tahakkuk ettiğinde ise artık sâlik olmuş demektir.

...Sâlik evden çıktıktan ve Allah'a hicrete koyulduktan sonra bütün hareket ve sükunet hallerinin Allah'ın havli ve kuvvetiyle olduğunu, kendisinin hiçbir şeye dahil olmadığını müşahade edecektir (İmam Humeyni, 1381: 418).

Dolayısıyla denilebilir ki İmam Humeyni açısından “sülûk” bir tür “hicret”; nefsanîyet, mahdudîyet, kibir ve bencillik süfliliğinden; tevazu, Allah'ı talep ve mutlak olanı istemenin ulviliğine doğru manevi hareket ve huruç demektir.

2. İrfanî Sülûkun Makam ve Menzilleri

Sülûkun İmam Humeyni açısından mana ve hakikati açıklığa kavuştuktan sonra -bazı muhakkiklerin zannettiğinin tersine¹- İmam Humeyni'ye göre sâlikin, “fena fillah” ve

¹ *İrfan-i Nazari* kitabının muhterem müellifi şöyle demiştir: “Kendisi [İmam Humeyni] kitabında [*Şerh-i Çehil Hadis*] seyrü sülûkun menzillerini ve ondan hasıl olan makamları ele almıştır.” Sözün devamında ise *Şerh-i Çehil Hadis* kitabında şerhlerine girilmiş kırk mevzuu “kırk menzil” olarak zikretmiştir. Halbuki İmam Humeyni bu kitapta irfanî sülûkun menzil ve makamlarını beyan konumunda değildir. Bilakis sadece onların ahlakî ve irfanî şerhini yapmayı amaçlamıştır. (Daha fazla bilgi için bkz: Muallimi, 1388: 115-117).

“beka billah” olan gaye maksada ve nihai matluba ulaşmak için önünde birbiri ardınca katetmesi lazım gelen “dört menzil” ve merhale daha bulunduğunu eklemek gerekmektedir. Bu aşamalar dört tanedir: 1. İlim makamı, 2. İman makamı, 3. İtmnin makamı, 4. Şuhûd makamı.

Hatırlatmak gerekir ki, bu makamların yukarıdaki dört merhaleye -”kulun marifet mertebeleri”ne (İmam Humeyni, 1381: 172) veya sâlikin idrakindeki yükselişin merhalelerine göre tanzim edilmiştir- ayrılması diğer âriflerin kategorilendirmesinden tamamen farklı “eşsiz”dir.

İrfanî bakımdan menzil ve makam arasında nüans farkı olduğu düşünülebilir. Fakat İmam Humeyni’nin eserleri dikkatli incelendiğinde kendisinin menzil ve makam kavramlarını eşanlamlı kullandığı, iki kelime arasında farklılık ve ayrılık farzetmediği, bazı yerlerde dört makam ve menzili maksat, kadem (bkz: İmam Humeyni, 1384: 11), mertebe ve derece (bkz: İmam Humeyni, 1381: 170 ve 171) kelimeleriyle de ifade ettiği anlaşılabılır. Buna göre kastettiği, sadece, sâlikin talep ettiğine ulaşmak için dört merhale veya makam ya da menzil yahut dereceyi katetmesi gerektiğidir.

Birinci Makam: İlim Makamı (Aklî ve Felsefî Bûrhan İlmi)

İmam Humeyni açısından, sâlikin sülûkunda dört merhalenin sonuncu aşaması sayılan “şuhûd menzili”ne ulaşmak ve hakikatleri görmek² tesadüfî ve bir defada ortaya çıkacak bir şey değildir. Bilakis sahih ve dakik katedilmiş aşamalı ve dikey bir sürecin neticesinin sâlik için hasıl olmasıdır.

Sâlikin sülûk vadisindeki ilk adımı ilim makamıdır ve bu makam da yeni seyyah ve mahbub sâlikin, başlangıçta ilmî ve felsefî metotla hakikatleri akıl, ilm-i husulî ve bûrhan ilmi ile anlamasıdır. Çünkü bir şeye ulaşmak, mantıken, onu doğru tanımanın bir koludur. İnsan eğer “nazar makamı”nda bir şeyi doğru tanımaz ve anlamazsa “amel makamı”nda yıllarca hakiki ve harici karşılığı bulunmayan bir talebin peşinde koşup durmuş olacaktır.

İmam Humeyni’nin sülûkun birinci merhalesini (ilim makamı) tarif ederken kullandığı ifade de aynen böyledir:

Bil ki, sülûk ehlinin bu makamda ve sair makamlarda sayısız mertebe ve dereceleri vardır. Biz o mertebelerin bazılarını genel olarak zikredeceğiz... O mertebelerden biri, ilim mertebesidir. Bu mertebede ilmî sülûk ve felsefî bûrhanla ubudiyyetin zilleti ve rububiyyetin izzeti sabit olur. (İmam Humeyni, 1384: 10 ve 11).

Bu söz dikkatlice incelendiği ve tahlil edildiğinde iki önemli nokta istinbat edilecektir:

Birinci nokta: İmam Humeyni ehl-i sülûk için birinci mertebeyi “ilim merhalesi” veya diğer bir ifadeyle hakikatlerin “nazari ve bûrhana dayalı idrak”i kabul etmektedir.

² Metinde “muayene” (çev.)

“O mertebelerden biri” derken muradı, *Şerh-i Esfar*’da aynı mevzuyu ele aldığı bahsin karine-siyle, ilk mertebedir, daha yukarı değil. Zira orada, “bürhana dayalı idrak” kudretine sahip olmayan sıradan insanların bu hakikatleri sadece hayal düzeyinde idrak edebileceklerini ifade buyurmaktadır (Bkz: İmam Humeyni, 1385, c. 3: 469 ve 470). Bu sebeple, yüksek makamlara ulaşma kastı taşıyan irfan yolunun sâlik, işinin temeli ve seferinin başlangıcını vehim ve hayalin ötesine, yani “bürhana dayalı akıl” a dayandırılmalıdır. Bunun en alttaki taşı da işte o “ilim” mertebesidir, umum insanlar gibi daha yolun başında kendi dünyagörüşünü gevşek ve titrek muhayyile üzerine kurmak değildir. Çünkü Ayetullah Cevad Amuli’nin ifadesiyle, “Vehim veya hayali temel almış tanımaya dayalı bir iman asla sebat kazanamaz. Zeval tehlikesiyle yüz yüze durumdaki vehim ve hayali temel alan tanımının değişmesiyle o da değişecektir.” (Cevad Amuli, 1384: 285). Buna ilaveten, bilgi edinmeden önce, ilme ihtiyaç duyurmayan diğer mertebenin akılla kavranabilir olmadığı ve mana taşımadığı açıktır. İşte bu nedenle “sâlik insana sülûkun başında ilim lazımdır.” (İmam Humeyni, 1384: 73).

Dolayısıyla İmam Humeyni’nin beyanlarından, sülûkun başlangıcı ve tariki katetmenin ilk mertebesi ve en iyi halin, “ilmî sülûk adımı ve fikrî seyir bineği”yle hareket (İmam Humeyni, 1384: 11) olduğu anlaşılabılır.

İkinci nokta: Fikrî ve aklî inançları, felsefi bahisler, özellikle de “hikmet-i mütealiye” (İmam Humeyni, 1384: 11), yani “Molla Sadra’nın felsefesi” yardımıyla öğrenmektir. Daha net bir ifadeyle, ilim makamı öncelikle aklî ve husûlî tefekkür yoluyla, ikincisi bürhan ve felsefe yöntemiyle kazanılacaktır. Zira dinin akaidine dair meseleleri öğrenme alanına ayak basan ve bu uğurda da hiçbir çabayı esirgemeyen pek çok kişi, ya sadece “kelam bahisleri” yoluyla fikrî temellerini takviyeye girişmekte, ya “Meşşai” ve “İşrakî” felsefe yöntemiyle tarz geliştirmekte, ya da nakil ashabı, ehl-i hadis, ahbarilik ve tefrikçilik üslubuyla ilim edinmektedir.

İmam Humeyni’ye göre sâlikin, “fena fillah” ve “beka billah” olan gaye maksada ve nihai matluba ulaşmak için önünde birbiri ardınca katetmesi lazım gelen “dört menzil” ve merhale daha bulunduğunu eklemek gerekmektedir. Bu aşamalar dört tanedir:

1. İlim makamı,
2. İman makamı,
3. İtminan makamı,
4. Şuhûd makamı.

Şerh-i Esfar'da da tevhid ve ilahiyat bahislerini öğrenme tarzı hakkında şöyle demiştir: "Bâtıl itikadlara yol vermemek gerekir. Mümkün mertebe tevhid, mutlak kemal ve nurların nuruna delalet eden bürhanlar akıl kuvvetinde sebat bulmalı ve tahkim edilmelidir."

Dolayısıyla sâlik mutlaka "felsefe" bilmek ve "ilim makamı"nı bürhan ve felsefeye dayalı sülûkla kazanıp tespit etmek zorundadır. Böyle yapmadığı takdirde fikrî ve itikadî düzeni, bazı durumlarda vehimler, hayaller, meşhurlar, keşinlikler, zanlar, temsiller ve gayrısı temelinde şekillenebilecektir. İşte bu yüzden İmam Humeyni, sülûkun başlangıcında felsefe bilmeyi önemli ve zaruri icaplardan saymaktadır: "Saadet mertebelerinin asgarisi,

insanın bir dönem felsefe okumasıdır." (İmam Humeyni, 1385, c. 3: 472).

İmam Humeyni, muhtelif konulara uygun olarak eserlerinde yer yer ve peyderpey bu meseleyi, yani aklî ve felsefî metoddan yararlanmanın zaruretiyi vurgulayıp ona dikkat çekerek şöyle belirtmiştir:

Bil ki, kul için hasıl olacak ilk mertebe, Hakk'ın zât, sıfat ve fiil bakımından cemil olduğunu -ilim ve hikmet bürhan itibariyle- bilmektir. (İmam Humeyni, 1381: 170).

"İlim ve hikmet bürhanı itibariyle" ilim edinmenin yalnızca "Hakk'ın cemil olduğu"nu bilmeye kısıtlı kalamayacağı, bilakis maarifin tamamını bu yoldan anlamak gerektiği açıktır.

Şerh-i Esfar'da da tevhid ve ilahiyat bahislerini öğrenme tarzı hakkında şöyle demiştir: "Bâtıl itikadlara yol vermemek gerekir. Mümkün mertebe tevhid, mutlak kemal ve nurların nuruna delalet eden bürhanlar akıl kuvvetinde sebat bulmalı ve tahkim edilmelidir." (İmam Humeyni, 1385, c. 3: 463). Şerh-i Dua-yi Seher'de "ikisi arasında bir şey" ve "teşbih ama aynı zamanda tenzih" bahisleri ve akidenin diğer bir çok önemli meseleleri hakkında sahih ve derinlikli anlayış için muhataplarını Molla Sadra'nın eserlerini mütalaa etmeye yöneltmiştir:

من اراد ان يتضح له الأمر على تفصيله فعليه بالرجوع الى مسفورات أساطين الحكمة
و اولياء المعرفة. سيما السيد المحقق البارع الداماد و تلميذه العظيم صدر الحكماء
المتألهين رضوان الله عليهما

Böylelikle yukarıdaki meselelerin tamamından, İmam Humeyni'ye göre başlangıç seviyesindekiler ve sevgili sâlikler için Allah'a doğru sülûk cihetinde ilk adım ve menzilin

ilim makamı olduğu, yani akfî ve felsefî bürhanlara dayalı dünyagörüşünden yararlanmak manasına geldiği sübuta ermiş olmaktadır.

Tabii ki bu, sülûk yolunun felsefe metoduyla sınırlı olduğu anlamına gelmemektedir. İmam Humeyni, akfî ve felsefî bahislere girme kabiliyeti bulunmayan, kendisinin ifadeyle “ıstılahların ehli” olmayan kimselere kalple “zikir” yolunu ve içe yönelmeyi tavsiye etmektedir: “Eğer ıstılahların ehli değilse Zât-ı Mukaddes’i mahbub tezekkürden ve kalp, hal iştigalinden netice hasıl edebilir.” (İmam Humeyni, 1382: 457).

İkinci Makam: İman Makamı (Kalp ve Vicdan Bilgisi)

İmam Humeyni açısından ilim makamından (bürhan ve felsefeye dayalı dünyagörüşü) sonra sâlikin adım atacağı ikinci merteye “iman makamı”dır.

Sâlik, felsefî ve ontolojik bahislerde -özellikle de Hikmet-i Mütealiye yoluyla- giriştiği tahkik ve derinleşme sonucunda, akfî deliller ve bürhanlardan yardım alarak bir dizi hakikat hakkında sahih, derinlikli ve gerçeğe uygun -elbette beşerî gücü oranında- bilgi edindikten sonra büyük bir ciddiyet ve ilimde derinleşme azmiyle “akla müteallik” bu bilgisini, “kalple irtibatlı” imana dönüştürmelidir.

Diğer taife, fikrî ve akfî adımla idrak ettikleri hakikatleri akıl kalemiyle kalp levhasına aktaranlardır. Onların kalbi de bu hakikatlere aşına olarak iman etmiştir. Zira kalbin iman mertebesi, aklın idrakinden çok farklıdır. İnsanın akla idrak edip bürhan ikame ettiği ama kalbî iman mertebesine ve itminan kemaline ulaşamamış, yani kalbin akla yoldaş olmadığı nice şey vardır. (İmam Humeyni, 1388:19).

Akl ve bürhanın ilmi ve marifeti, kişinin bir meseleye özgü bilgiye sahip olduğunda ona karşı imanı önemsizleştirecek veya kendisini buna muhtaç hissettirmeyip müstağni vehmettirecek şekilde kalbî imanın icabı veya ta kendisi değil, onun mukaddimesi ve ön ihtiyacıdır. Çünkü bir kimsenin bir şeyle ilgili edinilmiş nazari bilgisi bulunabilir ama aynı zamanda onu kalben kabul etmemiş ve pratikte de gereğini yerine getirmemiş ve ona sadakat göstermemiş olabilir. Bu sebeple ahiret yolunun sâlik, “akfî ve felsefî sülûk”u boyunca, kazandığı ilimlerin aklından kalbine yol bulması gerektiğini daima gözönünde bulundurmalıdır. Yani bir meseleyi bürhanla ispatladığı ve akıyla onu anladığında, bürhan ve felsefeye dayalı sözkonusu bilginin, faydalı ilmin dışavurumu olabilmesi, pratik ve davranışsal sonuçlar ve bereketler doğurabilmesi için kalben de ona inanmalı ve ruhunun derinliklerinde ona iman etmelidir. Böyle olmadığı takdirde o ilmin kendisi nesnel ve harici kemale ulaşmanın önündeki “hicab”a dönüşecektir. “İman edilmeyen ilmi, hicab-ı ekber kabul ediyoruz.” (İmam Humeyni, 1383: 457).

İmam Humeyni, “iman makamı”nı şöyle izah etmektedir:

Bürhan veya dinlerin zaruriyyatı sayesinde bir şey hakkında ilim elde eden kişi, kalbiyle de onlara teslim olmalıdır. Mümin olabilmek için bir teslimiyet ve alçakgönüllülük tarzı,

kabullenme ve boyun eğme biçimi olan kalp ameli gerçekleşmelidir. (İmam Humeyni, 1382: 37-38).

İmanın Ne Olduğu ve Hakikatinin Tarifi

İmam Humeyni, imanın, akıl ve kavramlar mertebesinde kalp sahasına geçiş yapan, öyle ki aklın tasdikine ilaveten insanın kalbinin de o ilmî çerçeveyi ve aklî inancı kabul ettiği ve onunla birlik oluşturduğu gerçekliğe uygun ve akılcı sahih bilgi olduğuna inanmaktadır: “İman, akılcı bilginin kalp mertebesine nüzulüdür.” (İmam Humeyni, 1385, c. 3, 342).

Bu beyan dikkatlice incelendiğinde, öncelikle imanın mukaddimesi ve ön ihtiyacı olan ilim, ondan “sahihi iman” çıkarılabilmesi için sahih, aklî, gerçeklik ve bürhana uygun bilgi olmalıdır:

Evvela o hakikatleri tefekkür, akli riyazet, ayetler, aklî beyyineler ve bürhanlar adımıyla idrak etmedikçe ilahi maarif ve hak akaid usulüne iman suret bulmaz. Bu merhale [ilim makamı olan birinci merhaleye işaretler] imanın mukaddimesi mesabesindedir. (İmam Humeyni, 1381: 89).

Çünkü bâtil ve gerçek dışı zanna inanç ve iman, akıl ve fitratın hükümüne muhaliftir. Hurafe bilgilere itikad ile bâtil ve sapkın akaidi kabul etmek de, onun ehli için bir iman ortaya çıkarır ama müşrikler ve putperestlerin mabudlarına olan iman, sevgi ve boyun eğmesi gibi bâtil ve hakka aykırı bir imandır bu. İkincisi, “bürhana dayalı sahih ilim” nazari aklın sınırında durmamalı, bilakis “iman” adını alabilmek için aşağı inmeli, kalp mertebesine -ihsanın özü ve hakikatidir- yaklaşmalı ve orada yer tutmalıdır. Böylelikle ondan “huzur edebi” ve kalp halleri ortaya çıkacak, bunun üzerine de nesnel ve pratik tezahürler oturacaktır; tıpkı lisanla ikrar, uzuvlar ve erkan ile amel gibi.³

Akl, hazzını neticelendirdikten sonra ona kanaat etmemelidir. Zira bu kadarlık bir maarifin eseri çok azdır ve ondan edinilecek nuraniyetin hasılı da az olacaktır. Öyleyse Allah’a doğru sâlik olan kimse kalp riyazetleriyle meşguliyet içinde bulunmalı ve her riyazetle oluşan bu hakikatleri, kalbin inanabilmesi için kalbe iletmelidir. (İmam Humeyni, 1381: 89).

İlim ve İmana Aykırı Olanlara Bakma Zarureti

İmanın mana ve hakikatiyle bağlantılı farzedilmesi gereken diğer bir mesele, “ilim” ve “iman”ın sahih ve dakik anlamı, tıpkı bu ikisinin birbirinden farkı ve birbirine aykırılığı gibi iyice anlaşılıp resmedilmedikçe “ilim merhalesi”nden “iman makamı”na geçiş

³ Hatırlatmak gerekir ki, İmam Humeyni’nin Molla Sadra felsefesini öğrenmeye ve onun ilkelerine dayanan bir dünyagörüşü bina edilmesine yaptığı vurgu ve bu konudaki ısrarı, felsefe ve Hikmet-i Mûtealiye’yi sınırlandırdığı ve diğer felsefe okullarını reddettiği manasına gelmemektedir. İmam Humeyni aynı zamanda Meşşai ve İşrak felsefesinden de çokça yararlanmış ve onları da düşünce geliştirmede faydalı ve gerekli görmektedir. Bununla birlikte Molla Sadra’nın felsefesine özel bir alakası ve minnettarlığı vardır.

mümkün olmayacaktır. Bu sebeple, bahis konusu ettiğimiz ilim ve iman ne olduğunu bilmeye ilaveten, esas itibarıyla ilim ve iman arasında nasıl bir farklılık ve ayrılık bulunduğunu görmek gerekmektedir. Bu konuda, İmam Humeyni'nin çokça vurguladığı ve muhtelif beyanlarla sürekli gündeme getirip izah ettiği fevkalade önemli meselelerden biri de, çok önemli "İlim, imandan başka bir şeydir." (İmam Humeyni, 1382: 37) noktasına dikkat çekilmesi ve ikaz edilmesidir.

İlim ve İmanın Ayrılık ve Ayrıklığı İle Kastedilen

İlim ve imanın birbirine ayrıklığı, sırf bir şeyin bilgisine sahip olmakla -ister aklî bürhan, ister şer'î ve naklî deliller yoluyla olsun- zorunlu olarak ona imanın da gerçekleştiğini asla zannetmemek manasındadır.

Esasen başta ilim ve tahkik ehli olmak üzere birçok insanın içine sürüklendiği en ince hatalardan ve en büyük tökezlemelerden biri, ilim ve imanın dakik biçimde birbirinden ayıramamaları ve bunları "aynı ve bir sanma"larıdır. Bazı kişiler, tevhid, Allah Teala'nın semi ve basir olması, Allah'ın insanların amel ve davranışlarını bilmesi, bütün varlıkların Hakk'ın huzurunda hazır bulunması, meleklerin varolması ve hazır bulunması, berzah halleri, mead, cehennem azapları, cennet nimetleri ve diğer şeyler gibi dinî hakikatlerden bir hakikat hakkında "ilim" elde ettikleri ve bu meseleyi nazari akılla anladıklarında bilerek veya bilmeyerek, bu konularla ilgili bu zihinsel malumat ve fikrî bilginin maksada erişmek için yeterli olduğunu zannedebilirler. Yani istese de, istemese de bir şeyle ilgili bilgiyi, ona imanla eşit ve aynı şey sanabilir, ikisini birbirine karıştırabilirler. Sonuç itibarıyla de birine sahip olduğunda kendisini diğerini de elde etmiş farzedebilirler. Halbuki bir şeyin bilgisi, ona imandan farklıdır.

İlim, bir meselede fikrî ve "aklî tasdik"tir. İman ise o şeyle ilgili inanç ve "kalbî teslimiyet"tir:

Bil ki "iman", Allah'ı ve vahdeti bilmekten, sübutî, celalî ve selbî diğer kemal sıfatlardan, melekler, rasuller, kitaplar ve kıyamet gününden haberdar olmaktan başka bir şeydir. Nicesi bu bilgiye sahiptir ama mümin değildir: Şeytan, bu mertebelerin tamamını benim ve sizin kadar bilir ama kafirdir. Bilakis iman, gerçekleşmedikçe imanın olamayacağı bir kalp amelidir. (İmam Humeyni, 1382: 37).

Üçüncü Makam: İtminan Makamı

İtminanın Manası

Sâlik, varlığın hakikatlerini "aklî bürhan" ve "felsefî sülûk" yoluyla bilmeye niyet ettikten ve eşyayı -imkan nispetinde- sahih, gerçekliğe mutabık ve harici profiline uygun biçimde (İmam Humeyni, 1385, c. 3: 343) tanıdıktan (birinci makam) sonra; yine, akılla anladığını çaba, gayret, alıştırma ve riyazetle kalbine ilettikten ve buna inanıp itikat ettikten (ikinci makam) sonra üçüncü menzil olan itminan makamına ayak basar.

İmam Humeyni birçok telifinde itminanı açıklama amacıyla bir dizi eşanlamlı ve aynı anlama gelen kelimeyi kullanmıştır. Bunların dikkatlice incelenmesi, onun açısından itminanın ne manaya geldiğini anlamada bize yardımcı olacaktır. Mesela:

Tesebbüt (Bkz: İmam Humeyni, 1381: 362 ve 498)

Vusuk (Bkz: İmam Humeyni, 1381: 391; 1382: 225)

Arameş (Bkz: İmam Humeyni, 1381: 542)

Sükunet (Bkz: İmam Humeyni, 1381: 391)

Teenni ve karar (Bkz: İmam Humeyni, tarihsiz, c. 15: 149)

Yukarıdaki kelimelere bakılarak kısaca denebilir ki, itminandan maksat, sükunet halinin zirvesi, istikrarın nihayeti ve hiçbir değişiklik, kararsızlık ve sarsıntı meydana gelmeyecek biçimde kalp dinginliğidir.

Kalp İtminanı: İmanın Kâmil Mertebesi

İmam Humeyni'nin bu menzili tavsif ederken sözü şöyledir: "Üçüncü makam, hakikatte imanın kâmil mertebesi olan nefsin itminan ve tatmin makamıdır." (İmam Humeyni, 1384: 12).

Bu sözden anlaşılacağı gibi, kişinin imanı, şüphe ve tereddüdün o makamın yükseliğine erişemeyeceği, zaaf ve değişimin vereceği zarar da onun sütun ve temellerine hâlel getiremeyeceği boyutta nihayetine ve zirveye ulaştıysa "nefsin itminan makamı" vuku bulmuş demektir. Zımnen itminan, "imanın kemali" ve onun yoğunluğu sayıldığından, istikrar kazandığı ve nazil olduğu yerin de "akıl" ve zihin değil, tıpkı iman gibi insanı kalbi olduğu açıklığa kavuşmaktadır. Buna göre kalbin bir meseleye iman etmesi -talep edilen ve gerekli görülen de olsa- asla "kafi" gelmeyecektir. Öyleyse buna razı olunmamalı ve diğer seyir mertebelerinden ve kalbin müteal yürüyüşünden vazgeçilmemelidir. Kalbin, bir hakikate iman ve inancına ilaveten, ona itminan da sağlaması için çok sıkı çalışmalıdır.

Şerh-i Hadis-i Cünûd-i Akl ve Cehl kitabında bu makamın tarif ve izahı şöyle yapılmıştır: "İman mertebesi tatmin ve itminan seviyesine ulaştığında sallantı ve kaygı tamamen sakıt olur, kalpte Hakk'ın sükuneti ve Hakk'ın tasarrufu zuhur eder." (İmam Humeyni, 1381: 213).

Bu sözden, kalpte itminanın varolduğunun eseri anlaşılabilir. Şu anlamda ki, eğer insan kalbi, sahil imana ilave olarak itminan derecesine de nail olursa her türlü sallantı, kaygı, tereddüt ve istikrarsızlık kalpten temizlenir; buna mukabil sükunet, dinginlik ve istikrar onun yerini alır.

Dolayısıyla itminanın kalbe girdiğinin belirtisi ve orada derinlik kazandığının nişanesi, mutlak olarak sarsıntının ortadan kalkması ve kaygının son bulmasıdır. Sözün devamında şöyle buyurmaktadır: "İnsan bu hududa varıncaya dek kesret makamındadır ve Hakk dışındaki herşeyin tasarrufuna kaildir." (İmam Humeyni, 1381: 213).

Yukarıdaki ifadede “Bu hudud”la kastedilen, iman ile onun altındakiler arasındaki sınırdır. Yani insan iman makamına ulaşabilir, hatta birçok hakikatlerle ilgili kalpte itikat da meydana gelebilir ama imanı henüz kaygı, tereddüt ve sarsıntı afetinden masun değildir. Bilakis bu iman, mümkündür ki -gücüne ve zaafına bağlı olarak- kalpte tereddüt ve istikrarsızlık mertebesinde bulunabilir, hatta (gizli) şirk⁴ taşıyor olabilir. (Bkz: Amuli, 1386: 595 ve 596). Belki de bu yüzden Kur’an-ı Kerim, imanı bazı kişiler için kesin saydığı ve onlara mümin diye hitap ettiği halde tekrar onları iman etmeye -önceki imanının üstünde ve ondan daha güçlü bir iman- çağırmakta ve bunu emretmektedir.⁵ Çünkü iman mertebesi henüz kuşku ve huzursuzluk tehdidi altındadır, havadis ve değişim tufanıyla başı dönmüş haldedir. Ta ki sebatsızlık ve değişimden bir alamet, tereddüt ve sarsıntıdan bir haber kalmayacak seviyeye çıkana dek. İşte bu muhkem makam, İbrahim halilullah gibi peygamberlerin haris oldukları itminan mertebesidir: “وَلَكِنْ لَّيَطْمَئِنَّ قُلُوبِي” (Bakara 260).

Öyleyse itminan makamının altı (yani ilim makamı ve iman makamı) kalbin değişkenlik ve kaygı mertebesine yakın ve bitişiktir. İşte bu nedenle müminlerin çoğu ilim ve iman lütfundan yararlandıkları halde bazı durumlarda şüphe ve (gizli) şirk belasına müptela olabilmekte⁶, korku ve sallantıya kapılabilmektedir.

İmam Humeyni, başka bir yerde itminanı şöyle tavsif etmektedir: “İtminan ve ayakları sağlam basmak, münafıklar ve ecanibin tavır ve ahlakının insanda gedik açmasına izin vermez. İnsanın hadiselerle kapılmasına müsaade etmez.” (İmam Humeyni, 1381: 361). Yine bu konuda şunları söylemiştir:

İnsan, nefsin sebat ve itminan bulmasıyla tek başına millet haline dönüşür. Çirkin ahlak ve dinsizlik seli ahalinin tamamını silip süpürse de o, demirden dağ gibi herşeyin karşısında dimdik ayakta durur ve tek başına kalmaktan korkmaz. (İmam Humeyni, 1381: 361).

Buraya kadar söylenenlerin tamamından çıkarılabilecek sonuç şudur ki, itminan, sâlikin, ulaşması durumunda onda asla gedik açılmayacak ve hâlel görmeyecek derinlikte ve kökleşmiş bir imandan yararlanmasını sağlayacak aklî ilmin ötesi ve kalbî imanun fevkidir.

İtminan, kalpteki imanun gücü ve kemalidir. O kadar ki, nefsi, mükâşafenin serhadine ve hakikatleri müşahedenin doruklarına çıkartarak yüceltir. Başka bir deyişle, bu makam kazanılmakla dinin hakikatlerine ve ilahi maarife inanç ve itikad ârifin ruhunu öylesine sarıp sarmalar ve varlık memleketinin ve mevcudiyetinin her yanını öylesine kuşatır ki kalbinde Allah’tan başkasına nazardan en küçük bir eser ve Allah’a muhabbetin ötesinde bir tek zerre kalmaz.

⁴ “الْإِيمَانُ هُوَ إِقْرَارٌ بِاللِّسَانِ وَ عَقْدٌ بِالْقَلْبِ وَ عَمَلٌ بِالْأَرْكَانِ” (Meclisi 1375, c. 44: 73).

⁵ “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا آمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ” (Nisa 136).

⁶ “وَمَا يُؤْمِنُ أَكْثَرُهُمْ بِاللَّهِ إِلَّا وَهُمْ مُشْرِكُونَ” (Yusuf 106).

Dördüncü Makam: Şuhûd Makamı

“Dördüncü mertebe müşahede makamıdır.” (İmam Humeyni, 1381: 171). Allah’a yönelmiş sâlik, ilim makamını elde ettikten, iman menziline ulaştıktan ve itminan mertebesinden geçtikten sonra hakikatleri müşahede makamına nail olur.

Şuhûd makamının da kendi içinde üç mertebe ve derecesi vardır: “Fiillerin tecellisi”ni müşahede olan birinci derece; “sıfatlar ve isimlerin tecellisi” olan ikinci derece; Hakk’ın “zâtın tecellisi”ni müşahede olan üçüncü derece. (İmam Humeyni, 1381, 172). Ârifler müşahede için muhtelif tanımlar ortaya koymuşlardır. Nitekim İmam Humeyni de diğer ârifler gibi şuhûdu gözle görme ve vicdanla eşanlımlı kabul etmiş ve genel olarak onu, hakikatin kalp tarafından vasıtasız, huzuri, ayni ve cüz’i ru’yeti ve idraki saymıştır: “Müşahede, kalp gözüyle görmek demektir.” (İmam Humeyni, 1381: 58).

Müşahede *Şerh-i Esfar*’da şöyle tarif edilmiştir: “Müşahede, insanın, şahit olunanın şahsi suretini hayal suretlerinde bulmasıdır.” (İmam Humeyni, 1385, c. 3: 348). *Şerh-i Çehil Hadis*’te de şuhûdu, tabii ki dışavurumlarından biri dünyanın bâtınını görmek olan, bâtının suretini görmek şeklinde tanımlamıştır:

Eğer bu makamdaki [ilim, iman ve itminan makamı] daha yukarı çıkar, şuhûd ve vicdan makamına ulaşır ve bu âlemin bâtını suretini [ve o âlemin bâtını suretini] ve ona alakayı görürse bu âlem onun için güç ve imkansız hale gelir. (İmam Humeyni, 1382: 122).

Dolayısıyla denebilir ki “Şuhûdun manası, gerçekliği vasıtasız, olduğu gibi bulmaktır.” (Hüseynzade, 1389: 260).

Şuhûd makamı ile önceki üç menzil arasındaki en önemli farklardan ve ayırt edici yönlerden biri, bazı hakikatleri gözle görme ve bizzat huzurda müşahede etmektir. Sâlik müşahede menziline -gerçekte önceki mertebelerin hasılı ve semeresidir- ulaşana dek hicaptan bir mertebede tutuklu bulunmaktadır.

İrfani Müşahedelerin Mevzuu ve Mütealliki

Burada ele alınması gereken diğer bir önemli soru da, sâlikin, müşahede makamına ulaştığında hangi hakikat ve unsurları müşahede edeceğidir. Diğer bir ifadeyle, şuhûduna müteallik olan mevzu ve unsurlar hangileridir?

Cevap olarak söylenmesi gereken şudur ki, ârifin müşahedesine giren müteallikler ve unsurlar, çok sayıda durum ve değişik dışavurumları kapsamaktadır. Bazıları ise şunlardır: Dünyanın bâtınını, berzah âlemini, misal mevcudatını, kıyamet ve bazı hallerini şuhûd, ilahi isimleri müşahede, insanların deruni ve bâtını sırlarından haberdar olma, fakrın şuhûdu, kendi zâtının Hakk’a tealluku (İmam Humeyni, 1380: 65), kaderin sırrının müşahede (bkz: İmam Humeyni, 1372: 32) ve diğerleri.

Bu arada İmam Humeyni, ilahi isimlerin şuhûdu için sülûkun değişik mertebelerine özel bir önem vermiş ve irfani eserlerinde, hususen *Şerh-i Dua-yi Seher*, *Misahu’l-Hidaye*,

Ta'likat ber Şerh-i Fususu'l-Hikem ve Misbahu'l-Üns gibi eserlerinde Hakk'ın sıfatlarını şuhûdun keyfiyetini ve tecellilerin nasıl vuku bulduğunu ve bu çerçevedeki meseleleri epeyce tartışma ve tetkik konusu yapmıştır.

Hatırlatmak gerekir ki, ârif bakışın penceresinden varlık âleminin her yanında Hakk'ın zât ve sıfatlarından başka bir şeyin tahakkuku bulunmadığından (ليس في الوجود الا هو) (bkz: Amuli, 1386: 281) bir itibarla, irfani müşahedelerin dışavurumları olarak zikredilen bütün durumların ilahi isimlerin müşahade mertebelerinden sayıldığı söylenebilir: الذوق السائر في الستهم هو بمعنى وجدان السالك اسماً من اسمائه تعالى حتى يصير مظهراً (İbn Türke, 1360: 7).

Buna göre irfanın muhkem prensiplerine dayanarak şöyle denebilir: İrfani şuhûd, Allah'ın esma-i hüsnasının çeşitli mertebelerinin hicabında Hakk'ın zâtını müşahedeye münhasırdır (bi'l-veche, bi'l-kunne değil). Çünkü “min haysu hiye” ve sıfatların hicabı olmaksızın zâtı, ne hakimnin mefhumundadır, ne de ârifin meşhudunda. لا يتجلى الحق من حيث ذاته على الموجودات إلا من وراء حجاب من الحجب الأسمائية (Bkz: Kayseri, 1386, c. 1:320).

İmam Humeyni bu konuda, yani şuhûdun Allah'ın isimlere tealluku meselesinde şöyle buyurmaktadır: “Sıddıkîn, zâtı müşahededen, esma ve sıfatları şuhûd ederler. İsimler aynasında a'yanı ve mezâhiri şuhûda koyulurlar.” (İmam Humeyni, 1382: 191). Bu sebeplerdir ki, İmam Humeyni, ehl-i marifetin müşahedelerini daha ziyade “ilahî zât ve esma bahisleri”ne yoğunlaştırarak devamını şöyle getirmektedir: “Şuhûd makamının da üç derecesi vardır: Birinci derece fiillerin tecellisini müşahededir. İkinci derece, sıfat ve isimleri müşahededir. Üçüncü derece, zâtın tecellesini müşahededir.” (İmam Humeyni, 1381: 172). İmam Humeyni'nin irfani mektebinin bazı şârihleri de bu mesele şöyle değinmiştir:

Müteal mebdeyi mevzu, Hakk'ın fiil ve şe'nini, ilahi isim ve sıfatları ilmin meseleleri olarak tarif eden nazari irfan, insanın keşif ve şuhûdunu da o hakikatleri [ilahi isim ve sıfatlar] avlamanın araçları kabul etmektedir. (Memduhi, 1389:273).

1. Fiil Tecellileri

Başlangıçta “isim”, “tecelli” ve “fiilin isimler”in manasına değinmek zaruridir.

“Tecelli” veya “zuhur”, sıfatlar kisvesinde zâtın vahdetinin aynısı ama mertebeyi koruyarak ve zâtın gaybu'l-guyup makamını terketmeksizin tenezzül, taayyün ve Hakk'ın mutlak zâtının kesretinden ibarettir. القول بالظهور ههنا؛ يعنى به صيرورة المطلق متعيناً بشئ من (İbn Türke, 1360: 158).

Diğer bir ifadeyle, “Bu, bütün kemalâtın vasıtasıyla zât makamında mündemiç surette kendisini kesret vatanında çeşitli tecellilerle zâhir eden Hak Teala'nın mutlak ve yegane zâtdır.” (Yezdanpenah, 1388: 227).

Eğer nazar ârifane olursa kalp kapılarının açılması, sülûk adımı ve kalbî riyazat ile Hak Teala fiil, isim ve zât tecellileriyle bazen kesret alame-tiyle, bazen de vahdet alame-tiyle onun ahabının kalplerinde tecelli eder.

“İsim”, zâtun, taayyünlerden bir taayyün veya vasıflardan bir vasıfla itibarından ibaret. Kayseri ismi şöyle tarif etmektedir: “الإسم ذات مع صفة معينة” (Kayseri, 1386, c. 1: 264). İmam Humeyni de benzer bir tanımla ismi şöyle tanımlamaktadır: “الإسم عبارة عن الذات متعينة بتعين” (İmam Humeyni, 1370: 152)

Marifet ehli, “fiilin ismini” de “Fiilin tecellisinin onda zâhir olduğu, sıfat ve zât tecellisinin ise bâtınında yer aldığı isim kabul edilir.” (İmam Humeyni, 1388: 85).

Kayseri, Allah’ın esma-i hüsnasının bu üç çeşidini tarif ederken şöyle demiştir:

ينقسم بنوع من القسمة أيضاً إلى أسماء الصفات و أسماء الأفعال؛ وإن كان كلها أسماء الذات لكن باعتبار ظهور الذات فيها يسمى أسماء الذات و بظهور الصفات فيها تسمى أسماء الأفعال (Kayseri, 1386, c. 1: 69; yine bkz: İbn Fenari, 1388: 280).

Yukarıdaki irfani ıstılahların manası dikkate alındığında söylenmesi gereken şudur ki, irfan yolunun sâlik, itminan makamına ulaştıktan ve ihlasla, sağlam basarak bu menzili ifa ettikten sonra, ilkin ona fiilin isimler tecellisinin kapısı açılır ve o da kalbiyle ve bütün bir varlığıyla Hakk’ın cemal ve letafetini veya saltanat ve heybetini bazı fiil isimler kisvesinde “müşahede” eder:

Eğer nazar ârifane olursa kalp kapılarının açılması, sülûk adımı ve kalbî riyazat ile Hak Teala fiil, isim ve zât tecellileriyle bazen kesret alame-tiyle, bazen de vahdet alame-tiyle onun ahabının kalplerinde tecelli eder. (İmam Humeyni, 1384: 242-243).

Ârif, Hakk’ın fiil tecellilerinin ışığında -ona tecelli eden özellikli isme bağlı olarak- müşahede gözüyle her fiili mutlak olarak ve münhasıran Hakk’ın huzurunda görür ve kesret onu, o fiilleri Hakk’ın zâtına döndürmesine ve Allah’ın o fiillerin tam faili olduğuna ilişkin bilgiye karşı perdeleyemeyecektir:

Riyazetler, mücahedeler, devamlı tezekkür, huzur, halvet ve tazarruya aşk ve tam bir inkıtadan sonra sâlik, itminan ve irfan mertebesinden şuhûd ve ayan mertebesine ulaşır ve Hakk, kalbine münasip fiil tecellisiyle kalbinin sırrına tecelli eder. (İmam Humeyni, 1388: 22).

Hakk'ın ârifin kalbine fiil tecellilerinin neticesi, "fiil tevhidi"nin şuhûd idraki makamına vasıl olmasıdır. Sâlik bu haldeyken fiillerin mutlakını, sâdır oldukları her kaynak ve masdardan sadece Hakk'a ait olarak görür. "وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ" (Enfal 17) hakikatinden bir köşenin onun keşfine açılması işte bu makamdadır:

فانه يرى بعين البصيرة والتحقيق بلا غشاوة التقليد و حجاب العصبية... الأفعال الحركات و التأثيرات كلها منه في مظاهر الخلق؛ فالحق فاعل بفعل العبد و قوة العبد، ظهور قوة الحق وَمَا رَمَيْتَ إِذْ رَمَيْتَ (İmam Humeyni, 1386a: 104).

İmam Humeyni, *Şerh-i Esfar*'da da bu meseleyi tabii ki daha küçük çapta ve daha somut olmak üzere şöyle izah etmektedir:

Kalbî müşahede, insanı azar azar zât ve kalp olarak riyaset sevgisinden, makam ve celal sevgisinden, mal sevgisinden, lezzetli yiyecek sevgisinden, tabii mevcudata gönül vermekten ve onları eser sahibi görmekten ve bu tür şeylerden kendini beri tutacak şekilde olmalı; bunları -tesirlerini fiillerinde görecektir, onlara tevekkül edecek ve mefhum olarak bile olsa onlar için istiklal düşünecek biçimde- dikkate almaya sırt çevirmeli ve bunlarda istiklal bulunmadığını anlamalı ve bunları yavaş yavaş tevhid-i ef'alın manası olan hakiki müessire irca etmelidir. (İmam Humeyni, 1385, c. 3: 350).

2. Sıfat Tecellileri

Eğer sâlikin ayn-ı sâbiti varlığın genişliğinden daha fazla istifade edebilseydi "isimlerin tecellileri"ni anlama kapasitesi olurdu. Bu durumda da Hakk'ın zâtı, daha yüksek bir varlık yoğunluğuyla sâlikin kalbinde zuhur eder; el-hayy, el-alîm, el-birr, el-hakîm ve diğerleri gibi sıfatlarla (Kayseri, 1386, c. 1: 69 ve 70) ârifin sırtını okşar:

Eğer sâlikin kalbi ezelde feyz-i akdesin ışığından bundan fazla kabiliyeti varsa 'saak'tan⁷ sonra kendine gelir, üns hasıl olur, memleketine geri döner, isimlerin tecellisine muhatap olur, o mertebeleri katederek sıfatların fenâsına ulaşır ve ayn-ı sabitin münasebetiyle ilahi isimlerden bir isimde fani olurdu. (İmam Humeyni, 1382: 435).

Allame Hüseyini Tehrani, Hakk'ın "sıfat tecellileri"ni izah ederken şöyle buyurmaktadır: "Sıfat tecellilerinden maksat, sâlikin Allah'ın sıfatını kendinde müşahede etmesi, ilim veya kudret ve hayatını Allah'ın hayatı, ilmi ve kudreti olarak görmesidir." (Hüseyini Tehrani, 1431: 136).

Sâlikin kalbi Hakk'ın isim tecellilerinin konusu olduğunda sıfatların tevhidi makamına nail olur. Şu anlamda ki, varlıklarda müşahede ettiği her sıfatı, Hakk'ın vasıflarında fani görür ve hiçbir vasfı bağımsız olarak kendine veya varlıklara nispet etmez.

Sıfatların tevhidi, "isim tecellileri"ni müşahede sonucunda hasıl olmaktadır: "Eğer bu vasıflar, ilimler, güzellikler, izzetler ve kudretler mesela bir bütüne irca edilirse, yani

⁷ Sufilerin ıstılahında Hakk'ta fenâ mertebesi (çev.).

hakikatte kesretler vahdete irca edilirse bu, sıfatların tevhididir.” (İmam Humeyni, 1385, c. 3: 350).

İmam Humeyni, sıfatların tevhidini tarif ederken şöyle demiştir:

التوحيد الصفاتي، استهلاك الصفات و الأسماء في أسمائه و صفاته؛ والتنزيه في ذلك المقام،
(İmam Humeyni, 1372: 80). عدم رؤية صفته و اسم في دار التحقق إلا أسمائه و صفته

3. Zât Tecellileri

Ârif, Hakk'ın zâtını fiil ve sıfat isimlerinin hicabı aynasında müşahedeye koyulduktan ve kendi kemale erme seyrini sürdürdükten sonra Allah, el-Rab, el-Melik, el-Kuddüs gibi “zâtn isimleri”nin tecellileri kalbine yansır ve onu külli faniliğe, zâtının fakr şuhûduna, varlık âleminin tamamına nail kılar:

Eğer feyz-i akdesin tecellisinden istidad bundan fazla ölçekteyse şuurunu kaybettikten ve fani olduktan sonra da üns hasıl olur ve sâlik kendine gelir, zâtun fenâsı ve külli saak mer-tebesinin sonuna kadar seyrin tamamlanması için zât tecellilerine muhatap olur ve tam fenâ hasıl olur. (İmam Humeyni, 1382: 436).

Zât tevhidi de Hakk'ın zâtına has isimlerin tecellilerinin ârifin kalbinde hasıl olmasıdır. İmam Humeyni *Misbahu'l-Hidaye*'de, zât tevhidini ve onu gayrısından tenzih etmeyi şöyle tanımlamaktadır:

التوحيد الذات، اضمحلال الذوات لدى ذاته؛ والتنزيه في ذلك المقام، عدم رؤية إنية و
(İmam Humeyni, 1372: 80). هوية، سوى الهوية الأحدية

Ârif, fiil ve sıfatların tevhidi makamına ulaştıktan, fiillerin tamamını ve tüm sıfatları bir tek merci ve masdara dayandırdıktan sonra varlığın her yanında, mevcudatın bütün esma ve a'yanında, -vahdet ve sadeliğin ta kendisi olan- sonsuz hakikatin kesrete dönüş-tüğü ve tecelli ettiği bir tek mutlak zât-ı vahid görür yalnızca:

Sülûk erbabının bazıları için isim ve sıfatların nurdan hicabı da yanabilir, gayptaki zâti tecellilere nail olabilir ve kendisini zât-ı mukaddese müteallik ve sarılmış görür. Bu müşahedede Hakk'ın kayyum ihatasını ve kendi zâtının fenâsını şuhûd eyler, ayan beyan kendi varlığını ve tüm varlık âlemini Hakk'ın gölgesi olarak görür. (İmam Humeyni, 1382: 454).

Başlangıçta a'yan ve tezahürlerde isimleri tanımaya nail olan ve daha sonra sıfatlar yoluyla zâtın bilgisine ulaşan ârifler dışındakilerin tersine, ârif, zâtun tevhid makamında, sadece, çeşitli isimler ve sıfatlar kisvesinde zâhir olan Hakk'ın zâtını görür. Zâtun aynasında esma ve a'yanın tezahürünü müşahade eder: “Bu, ârifin orada mahv olduğu ve O'nun zuhuru dışında hiçbir şey görmediği zâtun tevhid makamıdır.” (İmam Humeyni, 1385, c. 3: 67).

Sonuç

İmam Humeyni, muasır seçkin âriflerden biri olarak irfani sülûkun makam ve menzillerini -sâlikin idrakindeki tekamül ve yüceliş mertebeleri açısından- dört merhaleye ayırmıştır: İlim menzili, iman menzili, itminan menzili ve müşahade menzili. İlim makamı, felsefi kesin bürhana dayalı -Hikmet-i Mûtealiye prensipleri temelinde- bir dünyagörüşüne ulaşma yönünde çaba göstermektir. İman makamı, aklî ve fikrî doğrulara inanç, kabullenme ve kalple teslimiyettir. İtminan makamı, kalbî imanın zirvesi ve nihayetidir; hakikatleri keşif ve müşahadenin serhaddi mesabesindedir. Ârif sâlikin, ulaştığı takdirde bazı hakikatleri hazır bulunarak ve hicapsız şekilde idrak edip göreceği son menzîl müşahade makamıdır. Şuhûd menzili de kendi içinde Hakk'ın fiil, sıfat ve zât tecellilerini müşahade olarak üç derece veya mertebeye sahiptir.

Kaynakça

- Amuli, Seyyid Haydar, (1386), *Camîu'l-Esrar ve Menbau'l-Envar*, dördüncü baskı, Tahran: İntişarat-i İlmi ve Ferhengi.
- Cevadi Amuli, Abdullah, (1384), *Ma'rifetşinasi der Kur'an*, üçüncü baskı, Kum: İsra.
- Dehbaşı, Mehdi ve Ali Asgar Mirbâkırferd, (1384), *Tarih-i Tasavvuf*, Tahran: Simet.
- Ensari, Hâce Abdullah, (1417), *Menazilu's-Sâirin*, Tahran: Daru'l-Ulum.
- Fenari, Hamza, (1388), *Misbahu'l-Üns*, üçüncü baskı, Tahran: Mevla.
- Hüseyinzade, Muhammed, (1389), *Ma'rifet-i Dini; Aklaniyyet ve Menâbi (Mecmua-i Ma'rifetşinasi-yi Dini 2)*, Kum: Müessesesi-i Amuzeşi ve Pejuheşi-yi İmam Humeyni.
- Hüseyini Tehrani, Muhammed Hüseyin, (1431), *Risale-i Lübb-i Elbab der Seyru Sülûk-i Ulu'l-Elbab*, onyedinci baskı, Meşhed: Allame Tabatabai.
- İbn Türke, (1360) *Temhidu'l-Kavaid*, Tahran: Vezaret-i Ferheng ve Amuzeşi-âli.
- İmam Humeyni, Ruhullah, (1370), *Ta'likat ala Şerhi Fususi'l-Hikem ve Misbahu'l-Üns*, ikinci baskı, Tahran: Müessesesi-i Tanzim ve Neşr-i Âsâr-i İmam Humeyni (ks).
- _____, (1386), *Misbahu'l-Hidaye ile'l-Hilafe ve'l-Velaye*, altıncı baskı, Tahran: Müessesesi-i Tanzim ve Neşr-i Âsâr-i İmam Humeyni (ks).
- _____, (tarihsiz), *Sahife-i İmam*, Tahran: Müessesesi-i Tanzim ve Neşr-i Âsâr-i İmam Humeyni (ks).
- _____, (1375), *el-Ta'lika ale'l-Fevaidi'r-Radeviyye*, Kum: Müessesesi-i Uruc.
- _____, (1378), *Tefsir-i Sure-i Hamd*, dördüncü baskı, Tahran: Müessesesi-i Tanzim ve Neşr-i Âsâr-i İmam Humeyni (ks).
- _____, (1381), *Şerh-i Hadis-i Cünûd-i Akl ve Cehl*, altıncı baskı, Tahran: Müessesesi-i Tanzim ve Neşr-i Âsâr-i İmam Humeyni (ks).
- _____, (1382), *Şerh-i Çehil Hadis*, yirmiyedinci baskı, Tahran: Müessesesi-i Tanzim ve Neşr-i Âsâr-i İmam Humeyni (ks).
- _____, (1384), *Âdâbu's-Salat*, onikinci baskı, Tahran: Müessesesi-i Tanzim ve Neşr-i Âsâr-i İmam Humeyni (ks).

- _____, (1385), *Takrirat-i Felsefe-i İmam Humeyni*, otuzsekizinci baskı, Tahran: Müessesesi-i Tanzim ve Neşr-i Âsâr-i İmam Humeyni (ks).
- _____, *Sırru's-Salat*, onüçüncü baskı, Tahran: Müessesesi-i Tanzim ve Neşr-i Âsâr-i İmam Humeyni (ks).
- _____, *Şerh-i Dua-yi Seher*, beşinci baskı, Tahran: Müessesesi-i Tanzim ve Neşr-i Âsâr-i İmam Humeyni (ks).
- Kayseri, Davud, (1386), *Şerh-i Fususu'l-Hikem*, tahkik Hasan Hasanzade Amuli, ikinci baskı, Kum: Bustan-i Kitab.
- Meclisi, Muhammedbâkır, (1375), *Biharu'l-Envar*, ikinci baskı, Tahran: İslamiyye.
- Memduhi, Hasan, (1389), *İrfan der Manzar-i Vahy ve Bürhan* (İmam Humeyni'nin Misbahu'l-Hidaye'sinin şerhi), Tahran: Müessesesi-i Tanzim ve Neşr-i Âsâr-i İmam Humeyni (ks).
- Muallimi, Hasan, (1388), *İrfan-i Nazari*, Kum: Hacer.
- Nesefi, Azizuddin, (1381), *Zubdetu'l-Hakaik*, ikinci baskı, Tahran: Tahuri.
- Yazdanpenah, Yedullah, (1388), *Mebani ve Usûl-i İrfan-i Nazari*, Kum: Müessesesi-i Amuzeşi ve Pejuheşi-yi İmam Humeyni.